

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:4. 2009

"Ett nytt namn på en gammal sak"

Synen på kristendomen i tidig svensk socialism

Av Tomas Fransson

Ett "nytt slags religion, som alla de betryckta måste samla sig kring för att finna frigörelse". Så uppger agitatorn August Palm att han uppfattade socialismen kring år 1870.¹ Han hade just anslutit sig till socialdemokratin. Det lutherskt kristna enhetssamhället med Svenska kyrkan som ideologisk bas var starkt på väg ned. Rörelsen Palm tillhörde var däremot sakta men säkert på väg upp – mot rollen som den ledande ideologiska strömningen i det svenska samhället.² Hur uppfattade då förespråkarna för den "nya religionen" sitt förhållande till den gamla? Frågan är av stor betydelse både för att förstå vilka idéer de nya socialistiska strömningarna bröts mot eller byggde vidare på och för att förstå vad det blev av den lutherskt kristna idétraditionen när det gamla enhetssamhället löstes upp.

Sekularisering har varit det gängse begreppet när det gäller att beskriva utvecklingen beträffande religion och samhälle i Norden och övriga Västeuropa från 1800-talets mitt och framåt: en gradvis avkristning alltså. Nyare forskning har emellertid till begreppet sekularisering fogat ytterligare ett begrepp för att precisera vad det varit frågan om, nämligen "lutherdom". Forskare från olika håll i Norden har talat om en "sekulariserad lutherdom"

1. August Palm, "Ur en agitators liv", *August Palm: den svenska socialdemokratins banbrytare* (Stockholm 1931) s. 95.

2. Här talas för enkelhetens skull i allmänna ordalag om "den tidiga svenska socialismen" med avseende på de strömningar som från mitten av 1800-talet och framåt ledde fram till bildandet av Sveriges socialdemokratiska arbetarparti 1889, vilket längre fram delades i olika socialistiska grupperingar. För en allmän översikt, se t. ex. Yvonne Hirdman, *Vi bygger landet: den svenska arbetarrörelsens historia från Per Göttrik till Olof Palme* (Stockholm 1990).

Teol. dr Tomas Fransson, f. 1968, disputerade år 2006 vid Centrum för teologi och religionsvetenskap vid Lunds universitet med avhandlingen "*Kristi ämbete: Gunnar Rosendal och diskussionen om biskopsämbetet i Svenska kyrkan*". För närvarande är han anställd som biträdande rektor vid Vadstena folkhögskola. Exempel på hans senare arbeten är "Samförstånd som politik och religion", *Svensk kyrkotidning* 2008:37, och "Kristen enhetskultur på modernitetens villkor: visionen bakom Sigtunastiftelsen vid tiden för dess grundande", *På spaning...från Svenska kyrkans forskningsråd* (Stockholm 2008), båda författade tillsammans med teol. dr Elisabeth Christiansson.

Adress: Brunnsvägen 42, 570 15 Holsby Brunn

E-post: tomasf@telia.com

och pekat på hur det lutherskt kristna arvet fördes vidare i idén om välfärdsstaten,³ liksom i den skarpa gränsdragning mot romersk katolicism som ända fram på 1960-talet gjordes inom svensk socialdemokrati. Luthersk tradition kunde – i motsats till romersk katolsk – härvidlag ses som fullt kompatibel med demokrati och modernitet.⁴ Detta väcker frågor om förhållandet mellan socialism och kristendom i Sverige. Hur kunde det uppfattas som så problematiskt att få de nya idéerna att gå ihop med vad man uppfattade som luthersk kristendom?

När enhetssamhället runt mitten av 1800-talet löstes upp uppstod en pluralistisk situation där kristendomen, som tidigare väsentligen rymts under ett enda tak, tog sig en mängd olika utvecklingsvägar: väckelserörelser, frikyrkor, nykterhetsrörelser och så vidare. Olika tolkningar av vad kristendomen gick ut på ställdes mot varandra och ledde till splittring i olika riktningar och samfund.⁵ Var stod då förespråkarna för den socialistiska rörelsen i Sverige i relation till denna mångfald? Lanserade de, och uppfattade de själva, sina idéer som ett alternativ till kristendomen, eller var det snarare en alternativ *tolkning* av kristendomen de tillhandahöll och ville förverkliga med hjälp av sitt eget program?

I den här artikeln skall synen på kristendomen i den tidiga socialistiska rörelsen i Sverige belysas. Tidsmässigt fokuseras perioden från omkring 1850 till 1910. Det material som undersökts och som framställningen i huvudsak bygger på är ett antal centrala socialistiska tidningar som gavs ut under längre eller kortare tid under perioden i fråga: *Stockholms-tidningarna Folkets röst* (1849–1861), *Social-demokraten* (1885–1942) och *Stormklockan* (1909–1985), Göteborgstidningen *Folkets röst: radikal folktidning för vestra Sverige* (1887–1890), Malmötidningen *Arbetet* (1887–1995) samt den vid skiftande tillfällen i Stockholm, Köpenhamn och Malmö utgivna *Folkviljan* (1882–1885, 1891–1892).⁶ Förutom tidningarna i fråga har vissa andra dåtida

3. Øysten Sørensen & Bo Stråth, "Introduction: the cultural construction of Norden" i desamma (red.), *The cultural construction of Norden* (Oslo 1997) s. 1–14, Björn Hettne, Sverker Sörlin & Uffe Østergård, *Den globala nationalismen: nationalstatens historia och framtid* (Stockholm 2006) s. 223–235. I det senast anförda arbetet dras angående förutsättningarna för välfärdsstaten följande slutsats: "Socialdemokratin är viktig men mera som en lokal fortsättning på 1700- och 1800-talens evangelisk-pietistiska rörelser än som förmedlare av en internationell socialism" (s. 235).

4. Daniel Alvunger, *Nytt vin i gamla läglar: socialdemokratisk kyrkopolitik under perioden 1944–1973* (Göteborg 2006) s. 157–181.

5. Jfr Anders Jarlert, "Det 'långa' 1800-talet som en andra konfessionell tidsålder", i Rune Imberg & Torbjörn Johansson (red.), *Nåd och sanning: församlingsfakulteten 10 år* (Göteborg 2003) s. 89f.

6. De i parenteserna angivna årtalen avser utgivningsår. I denna undersökning har endast tidningar utgivna under den ovan angivna tidsperioden studerats.

källor, främst småskrifter av socialistiska författare, använts, liksom tidigare forskning. Hårtill har en genomgång av den socialdemokratiska idétidskriften *Tiden*, från de första numren som kom 1908 till och med 1911, gjorts.

Samtidigt som tidningarna gav uttryck för en syn på kristendomen som de socialistiska förespråkarna själva "officiellt" ville lansera, var de, vid sidan om den muntliga agitationen, också den kanal genom vilka de socialistiska idéerna fick störst spridning hos en bredare allmänhet. Det undersökta materialet ger alltså en god bild av vilken syn på kristendomen de socialistiska aktörerna ville sprida, och spred, till allmänheten. Däremot innehåller de inga mer ingående teoretiska diskussioner om förhållandet mellan socialism och kristendom. Mer omfattande teoretiska arbeten om socialismen skrivna av svenska förespråkare saknas emellertid generellt under perioden i fråga. Det skall också påpekas att den socialistiska rörelsen i Sverige knappast var enhetlig utan rymde en mängd olika idériktningar, såväl före som efter grundandet av det socialdemokratiska partiet år 1889.

Denna artikel inskränker sig, som antytts, till att behandla hur man inom den tidiga svenska socialismen såg på kristendomen och på dess förhållande till de egna idéerna. För att sätta in de svenska socialisternas kristendomsuppfattning i ett bredare sammanhang relateras här i första hand till en dåtida teologisk kontext: till dåtida bibelforskning och till andra viktiga kristna idéströmningar i Sverige som socialisternas kristendomssyn bröt sig mot eller anknöt till. Den mer generella frågan om vilka skillnader och likheter som kan iakttagas mellan kristendom och marxism, eller andra socialistiska riktningar, i egenskap av världsåskådningar behandlas däremot inte.

Frågan om de tidiga svenska socialisternas kristendomssyn är emellertid allt annat än oväsentlig: det handlar om hur en av 1900-talets viktigaste idéströmningar – kanske den allra viktigaste – förhöll sig till den idétradition som under de föregående närmare tusen åren varit helt dominerande i det svenska samhället, kristendomen. Häri ligger en viktig del av de idéhistoriska förutsättningarna för den tolkning och positiva värdering av luthersk tradition som gjordes av 1900-talets länge statsbärande svenska socialdemokrati, liksom för den omvandling av Svenska kyrkan från en – som det hette hos förespråkarna för utvecklingen – "prästkyrka" till en "demokratisk folkkyrka" och där socialdemokratin spelade en nyckelroll.⁷

7. Alvunger (2006) s. 182f.

Tidigare forskning om kristendom och tidig svensk socialism – som främst är av äldre datum – har framför allt satt fokus på arbetarrörelsens relation till Svenska kyrkan och dess prästerskap.⁸ Samtidigt som det står klart att socialisterna polemiserade mot Svenska kyrkans präster och ansåg sig stå närmare de första kristna än de samtida prästerna, saknas en mer ingående analys av hur socialisterna själva menade att en sann kristendom egentligen såg ut.⁹ På ett sätt är detta signifikativt. Ur ett kyrkohistoriskt och teologiskt perspektiv ligger det nära till hands att tolka kristendomen som en religion och Jesus som i första hand en religiös förkunnare. Men ser man på saken – som det skall visa sig – ur socialisternas perspektiv behövde Jesus inte alls i första hand uppfattas som religiös förkunnare och inte heller kristendomen primärt som en religion. Kärnan i kristendomen kunde ur deras synpunkt uppfattas som social och politisk snarare än religiös. En polemik mot religionen och dess uttryck kan alltså med andra ord mycket väl ha gått hand i hand med ambitioner att återupprätta den sanna kristendomen så som socialisterna förstod den.¹⁰

Syftet i den fortsatta framställningen är att kortfattat belysa kristendomsuppfattningen i sig som en viktig idébärande faktor inom den tidiga socialistiska rörelsen och antyda dess roll i ett vidare religiöst förändringsperspektiv när det gäller vad som egentligen hände med kristendomen i Sverige efter det lutherska enhetssamhällets upplösning. Eftersom det är själva *idéinnehållet*

8. Berndt Gustafsson, *Socialdemokratien och kyrkan 1881–1890* (Stockholm 1953); Sven-Åke Rosenberg, *Kyrkan och arbetarrörelsen* (Lund 1948). Gustafssons studie har en religionssociologisk inriktning och fokuserar förhållandet mellan kyrklig sed och anslutning till arbetarrörelsen under den i titeln angivna perioden. Rosenbergs bok – skriven utan vetenskapliga anspråk – har en bred inriktning och rör sig tidsmässigt från upplysningstiden till 1940-talet. Till dess förtjänster hör att den presenterar ett rätt omfattande källmaterial. Nyare studier har utifrån olika aspekter fokuserat på förhållandet mellan Svenska kyrkan och arbetarrörelsen under senare tidsperioder. Se Alvunger (2006), Urban Claesson, *Folkhemmets kyrka: Harald Hallén och folkkyrkans genombrott: en studie av socialdemokrati, kyrka och nationsbygge med särskild hänsyn till perioden 1905–1933* (Uppsala 2004); Hans Falk, *Socialistprästen H. F. Spak (1876–1926)* (Stockholm 1998).

9. Se dock Kurt Johannessons kortfattade men mycket belysande artikel "Arbetarrörelsen – en ny kyrka", *Arbetshistoria* 66–67 (1993) s. 28–30.

10. Ett påstående av kyrkohistorikern Oloph Bexell är intressant i sammanhanget. Han menar att en av huvudlinjerna i den socialistiska kyrkokritiken gick ut på att "[k]yrkan och socialismen borde smälta samman under partiets ledning, då skulle den verkliga kristendomen frigöras". Om det är själva kyrkoinstitutionen som avses finns det, så vitt jag vet, inget material – inklusive de källor som Bexell själv hänvisar till – som pekar på att socialisterna på 1800-talet ville överta kyrkan, slå samman den med partiet eller göra den socialistisk under "partiets ledning". Tvärtom ville socialisterna som bekant avskaffa statskyrkan. Som framgår i denna artikel ansåg sig socialisterna inte heller behöva kyrkan som ett redskap för att förverkliga den sanna kristendomen så som de förstod den. Socialismen var i sig själv nog. Se Oloph Bexell, *Sveriges kyrkohistoria: 7: folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid* (Stockholm 2003) s. 171–175.

i den socialistiska kristendomssynen – och inte retoriken eller polemiken mot kyrka och religion – som står i fokus för analysen är detta alltså ett nytt perspektiv. Några centrala teman i de tidiga svenska socialisternas kristendomssyn fokuseras: kontrasteringen mellan vad de uppfattade som den ursprungliga kristendomen och den kristendom de mötte i kyrkan, synen på Jesus och visionen om ett Guds rike på jorden. Avslutningsvis förs en sammanfattande diskussion om förhållandet mellan kristendom och tidig svensk socialism utifrån ett religiöst förändringsperspektiv.

Den förvanskade kristendomen och den ursprungliga

Den man som brukar lyftas fram som pionjären för de socialistiska idéerna i Sverige hette Per Götrek. Han var en av initiativtagarna till den 1847 bildade socialistiska gruppen Skandinaviska sällskapet i Stockholm. Tidigt påverkad av äldre, religiöst influerade socialistiska tänkare som Henri de Saint-Simon och Étienne Cabet har Götrek brukat räknas till de så kallade utopisterna. Samtidigt var han dock också den som introducerade marxismen i Sverige genom att redan 1848 ge ut *Kommunistiska manifestet* på svenska.¹¹ Götrek benämnde sig kommunist och avsåg då sin politiska vision om egendoms-gemenskap och ett klasslöst samhälle. För Götrek var kommunismen inte alls något "nytt slags religion", utan "ett nytt namn på en gammal sak: Christendomen".¹² Kristendomen hade emellertid förvanskats och

i vår tid alldeles kommit ur bruk, ehuru man, till brottslig smädelse mot den Gudomlige Stiftaren, tillåtit sig att behålla namnet, sedan sjelfva saken förändrats.¹³

En central sida av själva saken låg i det "Kommunismens Evangelium" i Matteus 19, där Jesus uppmanade den rike ynglingen att sälja allt han ägde och ge till de fattiga. Detta var för Götrek något annat än en uppmaning till "allmosegifvande": det var en anbefallning om en ny social ordning där allt ägdes gemensamt. I konsekvens med vad Götrek förstod som Jesu bud hade de första kristna omedelbart infört egendoms-gemenskap,¹⁴ och i efterbiblisk

11. Erik Gamby, *Per Götrek – och 1800-talets svenska arbetarrörelse* (Stockholm 1978), Knut Bäckström, *Götrek och manifestet* (Stockholm 1972).

12. Per Götrek, *Tal, hållet vid Arbetare-föreningens allmänna sammankomst i Stockholm den 12 maj 1850* (Stockholm 1850) s. 2.

13. Per Götrek, "Företal" i *Saint-Simons religions-lära i kort sammandrag uppställd af P. Götrek* (Stockholm 1833) s. 3.

14. Götrek (1850) s. 2–3, Per Götrek, *Om proletariet och dess befrielse genom den sanna kom-*

tid hade en lång rad kyrkofäder, som exempelvis Clemens av Rom, gång på gång inskräpt betydelsen av att "lefwa i gemenlighet".¹⁵

Uppmaningen till den rike ynglingen var för Götrek ingen isolerad del av kristendomen. Den hängde ihop med Jesu uppmaning att "älska varandra så som jag har älskat er" och med hans, som Götrek menade, ambitioner att "inrätta ett Guds rike på jorden".¹⁶ Som en grundläggande konflikt genom historien stod emellertid kampen mellan "broderlighet" och "individualism", där det senare tog överhanden i kristendomen, som därmed blev ett exempel på

huru religionen i alla tider varit en nitisk tjänarinna åt den herrskande politiska meningen. Således finner vi under individualismens florerande tid, huru religionens tjänare ansåg som sin första pligt vara att oafslätligt förmana de förtryckta klasserna till undergifvenhet och tålmod. ¹⁷

Kommunismens syfte var, enligt Götrek, inget annat än att "återinföra" den "ursprungliga" och "sanna" kristendomen.¹⁸ En liknande syn på historien uttryckte en annan kommunist i kretsen kring Götrek, Carl Daniel Forsell: den "sanna Kristendomen föll i röfwarehänder", "förföljdes och stympades, till enbart namnet med ett himmelskt spegelfäktteri återstod". Kommunisterna avsåg att förverkliga "christendomen i dess ursprungliga renhet".¹⁹

Liknande uppfattningar skulle under hela undersökningsperioden som denna undersökning omfattar, återkomma hos företrädare för den socialistiska rörelsen – både i folkliga och mer lärda framställningar. Samtidigt som kyrkan och den härskande klassen menades företräda en starkt förvanskad kristendom, gjordes en långtgående identifikation mellan de socialistiska idéerna och den ursprungliga kristendomen.

I *Folkets röst* heter det till exempel 1888 att de kristna, efter Jesu avrättning, bildade församlingar "med ungefär samma syftemål, som den nuvarande

munismen jemte bihang: om kommunisternas beslutade stora resa till Icarien (Stockholm 1948) s. 35–36. Götrek stödde sig här på Apostlagärningarna, kapitel 2 och 4.

15. Götrek (1948) s. 36.

16. Götrek (1850) s. 4, 6.

17. Götrek (1850) s. 6f.

18. Götrek (1847) s. 1, 37.

19. Carl Daniel Forsell, *Kommunismen och kristendomen: anförande i Bildnings-Cirkeln, den 21 Februari 1847, i anledning af hr komminister Ignells föredrag derstädes rörande kommunismen* (Stockholm 1847) s. 7–9. Som framgår av titeln rör det sig om en replik på ett tidigare hållet föredrag av prästen Nils Ignell, där denne hade tagit avstånd från de kommunistiska idéerna. Se Gamby (1978) s. 130f. Ignell var komminister i Katarina församling i Stockholm och har setts som den förste, och länge den ende, liberalteologen i Svenska kyrkan. Se Edvard Rodhe, *Den religiösa liberalismen: Nils Ignell–Viktor Rydberg–Pontus Wikner* (Stockholm 1935) s. 15f.

socialismens". När makthavarna insåg att man inte kunde hindra kristendomen genom att avrätta dess anhängare valde de istället att använda den för sina egna intressen. Jesus skulle härvidlag "vända sig i sin graf och gråta blod, om han kunde ha en aning om huru uselt man använde hans namn".²⁰ Samma slags konspirationsteoretiska historietolkning uttrycktes bland annat också i en skrift av August Palm och Erik Nordman året dessförinnan. I en satirisk dialog utarbetade prästerna och juristerna – de religionens och rättsordningens representanter som författarna menade att Jesus hade varnat folket för – en gemensam strategi för att avvärja det kristna hotet mot samhällsordningen genom att förvanska dess budskap.²¹

Just prästerna var återkommande måltavlor för den socialistiska samhällskritiken, men de kritiserades egentligen inte för sin kristendoms skull utan för sin, i socialisternas ögon, brist på sann kristendom. Betecknande är en notis i *Folkets röst* 1887 med titeln "Kristi efterföljelse". Utsagor ur evangelierna, som "Samlen eder icke skatter på jorden" och "Hvar och en af eder, som icke tager farväl af allt det han eger, han kan icke vara min lärjunge", kontrasterades där med uppgifter ur taxeringslängden om de högst avlönade prästernas årsinkomster.²² Budskapet var tydligt: prästerna representerade en livsstil som var oförenlig med en äkta kristendom.

Det bör emellertid påpekas att bilden av prästernas överflöd inte var tillämplig på alla präster. Som Oloph Bexell har framhållit hade de unga prästerna i Svenska kyrkan "så knappa villkor att de knappast stod sina kritiker efter".²³ Detta påverkar emellertid inte bedömningen av den socialistiska kritiken på något avgörande sätt eftersom det också fanns ekonomiskt välbeställda präster, inte minst bland de ledande inom Svenska kyrkan och att privat ekonomiskt överflöd enligt de socialistiska kritikerna *i princip* var oförenligt med evangeliernas syn.

Argumentationstekniken att sätta bibelställen, eller anspelningar på Bibeln, i kontrast till prästernas livsstil eller uppfattningar är tämligen ofta återkommande i de socialistiska tidningarna: kyrkans företrädare bemöttes med argument från skriften. Ett ytterligare exempel på detta är en notis

20. Signaturen Sigyn, "Jesus från Nazareth", *Folkets röst: radikal folktidning för vestra Sverige* 26 (1888).

21. August Palm & Erik Nordman, *Prester och jurister* (Stockholm 1887). Jfr Rosenberg (1948) s. 45f.

22. "Kristi efterföljelse", *Folkets röst: radikal folktidning för vestra Sverige* 2 (1887). Förteckningen avsåg präster i Svenska kyrkan men kompletterades i nummer 5 samma år med en ytterligare förteckning som bland annat innefattade baptistpredikanten Theodor Truvé.

23. Bexell (2003) s. 173.

i *Folkviljan* 1892 om ett förslag från Paul Petter Waldenström – som visserligen vid tidpunkten i fråga inte var präst i Svenska kyrkan utan lektor i Gävle och en av de ledande inom Svenska Missionsförbundet samt tillika riksdagsman – om utökad beväringsskyldighet. Med anspelning på Jesu ord om att "mitt rike är inte av denna världen" ställdes i notisen frågan om "det verkligen är Kristi lära, att de på honom sant troende skola med mordvapen i hand försvara denna världens riken?". I skarp kontrast till Jesus – som underförstått engageras i den socialistiska kampen mot militarism – ställs alltså Waldenströms krav på ökad militarisering.²⁴

Tillsammans med Waldenström angreps vid ett annat tillfälle i tidningen *Arbetet* en frikyrkopredikant vid namn Norberg som hade hållit ett föredrag över ämnet "Hvad lär skriften om de troendes förhållande till 'de jordiska tingen?'". Föredraget hade argumenterat för att rikedom inte nödvändigtvis var av ondo. Abraham, David och Lot och andra gammaltestamentliga gestalter hade ju enligt Bibeln fått sina stora rikedomar som en följd av Guds välsignelse. Att Gud gjort vissa människor till rika och andra till fattiga, kunde snarare ha att göra med att de fått olika livsuppgifter. Föredraget hade gillande refererats i frikyrkliga *Svenska morgonbladet*. Mot de gammaltestamentliga utsagorna satte emellertid *Arbetet* uttalanden av Jesus ur Nya testamentet som att "det är lättare för en kamel att gå igenom ett nålsöga än för en rik att komma in i guds rike", och beklagade den frikyrkliga föredragshållarens brist på "egentliga hänvisningar till skriften".²⁵

Genom att återkommande hänvisa till Bibeln och inte minst till uttalanden av Jesus ville socialisterna alltså påvisa att, inte bara prästerna i Svenska kyrkan utan också representanter för frikyrkan, både i sin livsstil och i sin ideologiska syn företrädde en förvrängd kristendomstolkning, samtidigt som socialisternas egen syn låg i linje med den ursprungliga kristendomen.

Varför upphörde den tidiga kristna egendomsgemenskapen? Ett försök att förklara saken på ett annat sätt än det rent konspirationsteoretiska gjordes av Zeth Höglund i en längre artikel i *Stormklockan* 1909. Grundproblemet låg i att de kristna inskränkt sig till att praktisera en "konsumtions-kommunism". Man hade med andra ord delat på frukterna av produktionen men inte ägt produktionsmedlen gemensamt. Detta visade, menade Höglund, att "den

24. Till skillnad från många andra menas Waldenström – vars årsinkomst på 18 000 kronor anges – också ha skatter "i denna världen" att försvara, något som menas vara ett "bedröfligt tillstånd för den som skall visa andra vägen". "Herr P. Waldenström blåser till reträtt", *Folkviljan* 2 (1892).

25. "Bibels lära om rikedom", *Arbetet* 20/11 1898.

socialistiska historieuppfattningen" hade rätt som lärde att "de materiella förhållandena äro starkare än idéerna". Höglund syftade här sannolikt på den marxistiska teorin om att den ideologiska överbyggnaden i ett samhälle, och därmed det samhälleliga medvetandet, stod i beroendeförhållande till den materiella och ekonomiska basen.²⁶ I kontinuitet med Götrek och andra framhöll han i sammanhanget att kristendomen ursprungligen varit "något helt annat än den dåliga karikatyr, den döda trosdogm, som prästerna under seklernas lopp förvandlat henne till".²⁷ En liknande distinktion mellan de tidiga kristnas konsumtionskommunism och den moderna socialismens idéer om produktionskommunism gjordes också året dessförinnan av Ernst Wigforss i hans relativt utförliga arbete om materialistisk historieuppfattning.²⁸

Det material som studerats är i hög i grad samstämmigt när det gäller uppfattningen att socialismen förverkligade den sanna kristendomen, men någon enstaka gång kan man hitta uppfattningar som avviker från denna grundsyn. Medan Götrek satte ett direkt likhetstecken mellan kommunism och sann kristendom, distanserade sig Wigforss från uppfattningen att den moderna socialismen direkt kunde härledas ur urkristendomen. Han nöjde sig med att hävda att "någon uppenbar principiell oförenlighet mellan kristendom och socialism icke existerar".²⁹

Skillnaderna mellan Wigforss och Götrek – och de andra socialisterna vi sett exempel på – hänger delvis samman med att de diskuterade två olika saker. Wigforss diskuterade kristendomen som *religion*. Hans problem handlade egentligen om huruvida man kunde vara religiös och socialist på samma gång. När det gäller de övriga exemplen var det inte primärt kristendomen som religion de diskuterade, utan vad de uppfattade som kärnan i det kristna budskapet. Kristendomen betraktades i det sammanhanget snarare som av

26. "Det är inte människors medvetande som bestämmer deras vara utan tvärtom deras samhälleliga vara som bestämmer deras medvetande." Karl Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin* (Stockholm 1976) s. 24f.

27. Zeth Höglund, "Den urkristna kommunismen", *Stormlockan* 48 (1909). Höglund var en av de ledande inom det socialdemokratiska ungdomsförbundet och senare ordförande i Sveriges kommunistiska parti, innan han 1926 återvände till socialdemokratien.

28. Ernst Wigforss, *Materialistisk historieuppfattning och klasskamp* (Malmö 1908) s. 71. Wigforss var vid den tidpunkt då boken skrevs lärare i Göteborg, längre fram lektor i nordiska språk och socialdemokratisk finansminister. Han var även under flera år redaktör för tidskriften *Tiden* och producerade ett betydande antal skrifter med socialdemokratiskt idéinnehåll.

29. Wigforss (1908) s. 71. Till saken hör att partiledaren Hjalmar Branting lovordade Wigforss framställning som en "tänkvärd, logiskt ofrånkomlig utredning om den alltid aktuella frågan om en kristen kan vara socialdemokrat". Den frågan måste, menade Branting med stöd från Wigforss, besvaras med ett "bestämt ja". Hjalmar Branting, "Ernst Wigforss: materialistisk historieuppfattning", *Tiden* (1909) s. 63f.

politisk och social, och inte i första hand religiös, art. Problemet gällde då vilkas idéer i samtiden som stod i mest samklang med detta budskap: socialisternas eller kyrkans?

I ett år 1908 tryckt föredrag över det socialdemokratiska partiprogrammet diskuterade den välkända agitatorn Kata Dahlström – på ett sätt som kan ses som belysande i sammanhanget – *både* frågorna om religionen och om det kristna grundbudskapet. Hon förklarade att socialisterna varken hade "hvilja eller tid till att ödsla bort på religiösa och antireligiösa fejder". I linje med partiprogrammet menade hon att religionen skulle vara en privatsak där det var upp till den enskilde att avgöra vad man trodde eller inte trodde. Men samtidigt som hon såg religionen som en fråga som inte borde kopplas ihop med den politiska debatten var hon tämligen klar över vilkas idéer som stod i samklang med Jesu budskap och vilkas som svor mot det. Så länge "präster och frikyrkliga predikanter" drar "ned religionen och ställer den i kapitalets sold" får de finna sig i att bli "demaskerade", menade hon. Till skillnad från dem hade socialisterna "inget otalt med Jesus och hans kärlekslära" utan ville "på rent politisk väg" förverkliga hans läror om människokärlek och broderskap "här på jorden".³⁰ Med andra ord: i fråga om *religionen* ville Dahlström inte ta politisk ställning, men i fråga om vad hon uppfattade som kärnan i *det kristna budskapet* var hon glasklar.

Även om man – som hos Wigforss – alltså kan finna exempel på en betydligt mer återhållsam syn när det gäller socialismens överensstämmelse med den sanna kristendomen, är den dominerande uppfattningen i det material som undersökts likväl utan tvekan denna: i skarp kontrast till kyrkans förvanskade kristendom, hävdades från socialistiskt håll med emfas att det var deras idéer som låg i linje med Jesu budskap och den ursprungliga kristendomen.

Socialisterna var emellertid långt ifrån ensamma med sina anspråk och sin kritik mot kyrkan. Kring 1850 uppstod väckelserörelser och frikyrkor som reaktioner på Svenska kyrkans, som man såg det, avfall från den bibliska kristendomen. Vid sidan om väckelsefromheten präglades teologin i Sverige i hög grad av den av tysk protestantism influerade liberalteologin. Grundläggande för liberalteologin i dess olika varianter var just att man ville komma förbi kyrkans dogmer och nå fram till den ursprungliga Jesus och den ursprungliga kristendomen, vilken förutsattes vara en annan än den kyrkan lärde.

30. Kata Dalström, *Föredrag över partiprogrammet* (Stockholm 1908) s. 10f.

En viktig bok med den inriktningen var Viktor Rydbergs *Bibelns lära om Kristus* som utkom 1862 och som, trots att den hade ett tungt teologiskt innehåll, väckte stort intresse och snabbt fick tryckas i nya upplagor. Rydberg menade där att Jesus inte var Gud utan idealmänniskan, och att kyrkans dogmer var i starkt behov av att reformeras.³¹ En annan teolog som vid samma tid utövade stort inflytande i Sverige var amerikanen Theodore Parker, som menade att kristendomen redan tidigt hade förlorat sin ursprungliga enkelhet och börjat urarta mot bibeldyrkan, dogmtro och prästvælde. Som Parker såg det, gick Jesu enkla lära kort sagt ut på att älska sin nästa som sig själv med de sociala konsekvenser det innebar.³²

Den socialistiska kritiken att kyrkan hade förvanskat kristendomen var alltså uttryck för en högst tidstypisk föreställning. Såväl liberalteologer som väckelsekristna – som i övrigt skilde sig teologiskt – utgick från den gemensamma förutsättningen att kyrkan sedan länge haft fel. I denna allmänna anda formulerade socialisterna sin kyrkokritik och gav ett eget svar på frågan om vad den ursprungliga kristendomen bestod i.

Jesus – agitator och trälason

I kyrkor och uti kapell
nu hyckleriet ropar hell
åt hängde nasarenen,
som massornas förtryckare
lät lida dödens kval och ve
emedan: "Er förenen!"
denne sade,
"Varen glade
proletärer,
hoppet närar,
jag revolution er lärar"

Orden är hämtade ur en socialistisk julsalm som först publicerades i *Arbetet* på julafton 1890. Fast den har en satirisk prägel – avsedd att sjungas till samma melodi som psalmen "Var hälsad, sköna morgonstund" vid socialistiska julottor – ger den en viktig, men för den skull inte uttömmande, bild

31. Rodhe (1935) s. 163–184.

32. Rodhe (1935) s. 189–213.

av hur man i den socialistiska rörelsen såg på Jesus.³³ Det rörde sig om en helt annan version än den kyrkan lärde: Jesus uppfattades som en *människa* som dog, inte för att sona världens synder, utan på grund av sin kritik mot makthavarna. På så sätt framstod han som en tidlös förebild i kampen för ett nytt samhälle liknande det som socialisterna själva menade sig sträva efter.

Den citerade strofen följs av en strof om "den nya dagen" då "ljuset mörkret nederlagt" och "orätten är slagen". Inger Selander tolkar ljuset som "socialismens kommande seger över kristendomen, som kräver kamp av de nya hedningarna", vilka omnämns i texten.³⁴ Det skall då tydliggöras att den kristendom socialismen hoppades besegra är den som uppfattas som kyrkans förvanskade variant och inte den äkta kristendom som socialisterna själva ansåg sig stå i samklang med. Tillsammans med omnämnandet av "den nya dagen" syftar strofen också på segern över kapitalismen. Till skillnad från de "prestelögner" – underförstått om himlen – som nämns i strofen, var det denna nya dag, uppnådd genom de förtrycktas egen kamp, som fullföljde den revolution Jesus menades ha förespråkat.

Var då utsagorna om Jesus som revolutionär endast retoriska grepp för att skapa effekt eller för att få människor, som vuxit upp i en kultur med inpräntade kristna värderingar, med sig i polemiken mot kyrkan? Så enkelt var det inte, utan de svarade också mot en historisk förståelse av Jesus inom den socialistiska rörelsen. Några jultankar av en anonym författare i *Folkets röst* 1887 är illustrativa:

Jesus är nog född, men naturligt som andra menniskor. Han uppväxte och predikade mot den bestående ordningen, förnämligast den kyrkliga. Han predikade likhet både inför gud och *menniskor*. Han dundrade mot den tidens svartrockar, predikade förstörelse och undergång för judafolket. I berättigad vrede dref han ut vaxlarne ur templet. Han lefde för sin lära, men dog också för den [...] en lära som i sig i ny form upptog hufvudsumman af de från urtider fortlefvande buden för människornas lyckliga sammanlefnad [...] Jesus af Nazaret skulle, om han nu lefde, korsfästas af det nu bestående kapitalistsamhället, derom är intet tvifvel, och presterna skulle vara de första som ropade sitt: korsfäst.³⁵

33. Om de socialistiska julottorna, se Gustafsson (1953), Inger Selander, *Folkörörelsesång* (Stockholm 1996) s. 258–277.

34. Selander (1996), s. 267.

35. "Jultankar", *Folkets röst: radikal folktidning för vestra Sverige* 18 (1887).

Avslutningsvis konstaterade författaren att världen sedan Jesu tid hade förändrats, men att "reformarbetet" också måste utföras "efter de förändrade förhållandena". Det grundläggande reformarbete som Jesus ansågs ha velat bedriva, bedrevs nu av socialdemokratin.

En liknande syn på Jesus gavs i en ledare i *Social-demokraten* julen 1885. Viktigt här är att föreställningen om att Jesus i själva verket hade varit en människa som förkunnade en ny "samhällslära" och offrade sitt liv för denna. framställdes som historiskt säkerställd av "vetenskapsmännen" och "granskarne" som "med outtröttlig flit framdragit det glömda" och "åtskilt saga från verklighet".³⁶

Att Jesus hade en särställning i historien som revolutionär och agitator var en uppfattning som återkommande uttrycktes. Genom den i "alla tider" pågående kampen för frihet för de "lägre samhällsklasserna" hade ingen varken före eller efter honom burit en sådan "martyrkrona" som "den dödsföraktande Kristus", menade Axel Danielsson.³⁷ På liknande sätt menade Zeth Höglund att Jesus var "den störste agitator historien känner". Jesus hade "predikat krig mot palatsen och krig mot fariséerna", och ingen hade hårdare än han "uttalat domen över de rike, som leva [...] klädda i purpur och kosterligt kläde, men låta de fattige nöja sig med smulorna från deras bord". Jesus hade varit "de fattiges profet" och kristendomen vunnit sina historiska framgångar på grund av att den tog sig an "de förtryckas och eländas sak".³⁸

Också Carl Lindhagen uttryckte liknande uppfattningar om Jesus: den "sociala etik som Jesus förkunnade var sublim och kunde icke av någon tid överbjudas". I varje tid verkade "Kristi etiska läror på djupet" och nu var det socialismen som – med "den kristna hierarkin" som sin "främsta motståndare" – framträdde som "den första målmedvetna banbrytaren på detta område".³⁹

Slutsatsen blir att, samtidigt som kyrkan och kyrkans lära starkt kritiserades, är det tämligen svårt att finna kritik mot Jesus i det undersökta materialet. Snarare ville socialisterna se honom som en broder och historisk föregångare i den kamp som de själva menade sig utkämpa.

36. "Det är jul", *Social-demokraten* 7 (1885).

37. Axel Danielsson, "Hören I ropet?", *Social-demokraten* 4 (1885).

38. Höglund (1909).

39. Carl Lindhagen, "Kätterier", *Tiden* (1910) s. 13–14. Lindhagen var till en början liberal men anslöt sig senare till vänsterfalangen inom socialdemokratin och var vid tidpunkten i fråga en flitig medarbetare på tidningen *Stormklockan*. Den sida av Kristi etik som Lindhagen explicit syftar på i citatet gäller fattigdomsbekämpning.

Det är lätt att lägga retoriska synpunkter på den socialistiska argumentationen. Som Kurt Johannesson riktigt har lyft fram, försökte socialisterna "nä grupper inom samhället som till stor del stått utanför den politiska debatten. Men alla hade fått lära sig i kristendomens huvudstycken i skolan, vid konfirmationen, vid husförhör och gudstjänster".⁴⁰ Att kritisera Jesus och kristendomen borde i ett sådant läge ha försvårat kommunikationen och ökat risken för en avståndstagande hållning från dem som socialisterna ville övertyga. En mycket bättre strategi var då att anknyta till de föreställningar som folket redan hade med sig, att liksom lägga beslag på dem och göra Jesus till sin egen. Genom att övertyga människor att den ideologi man företrädde i själva verket låg i linje med Jesu budskap skulle socialismens möjligheter att vinna legitimitet i den av kristendomen präglade kulturen öka väsentligt. Det ligger mycket i detta, och det kan till Johannessons resonemang tilläggas att många av de socialistiska agitatorerna själva kom från en kristen bakgrund samt att de kristna idéer de anknöt till i sin socialistiska förkunnselse således också var idéer som de själva vuxit upp med och präglats av.⁴¹ Också ur rent psykologisk synvinkel torde det ha varit lättare för socialisterna att göra en omtolkning av Jesus än att helt ta avstånd från honom, som man sedan barnsben blivit uppfostrad till att vörda mest av alla. Men som redan har antytts handlade det inte bara om retorik – eller psykologi. När socialisterna ville identifiera Jesu budskap med sina egna mål svarade det också mot en historisk förståelse av vem Jesus faktiskt var och vad han faktiskt hade velat. Eftersom frågan om vem Jesus var under andra hälften av 1800-talet var en omdebatterad fråga och kyrkans traditionella syn var föremål för omprövning både i den vetenskapliga och religiösa debatten, var det naturligt att företrädare för den socialistiska rörelsen anknöt till denna diskussion – både för att få argument i sin polemik mot kyrkan och för att skaffa material att bygga en egen förståelse av Jesus på.

Hur förhöll sig då bilden av Jesus som revolutionär och agitator till den dåtida teologiska och vetenskapliga diskussionen i stort? Som vi sett fanns det under den tid som behandlas här ett utbrett ifrågasättande av de kyrkliga dogmerna. Exempelvis kunde ju Rydberg redan 1862 ifrågasätta en så central dogm som den om Jesu gudom. Inom bibelforskningen försökte många komma

40. Johannesson (1993) s. 30.

41. Zeth Höglund kom till exempel från ett baptistiskt hem. Härtill skall påpekas att alla svenskar under tiden för undersökningen hade vuxit upp i en kristen enhetskultur mitt under dess upplösningsprocess.

förbi vad man såg som den kyrkliga legendbildningen för att få fram en pålitlig bild av vem den historiske Jesus egentligen var. Jakten efter den historiske Jesus hade utlösts av H.S. Remarus, som i ett postumt utgivet arbete 1778 hävdade att Jesus var just en politisk revolutionär som hade misslyckats med att gripa makten och därför avrättats. Den allmänna synen i forskningen var på 1800-talet att Jesus var en lärare av tidlösa etiska sanningar utan några idéer om sig själv som Gud, mirakelman eller försoningsoffer. Forskningens ståndpunkt sammanföll därmed med den syn som under samma tid var förhärskande i protestantisk liberalteologi.⁴²

Sedda i relation till det dåtida forskningsläget framstår de socialistiska föreställningarna om Jesus som människa och agitator för förbättrade samhällsförhållanden i varje fall inte som fullständigt orimliga. Snarare kan de ses som populariserade tillämpningar av de aktuella forskningsresultaten.

En aspekt av 1800-talets bild av Jesus, som delvis är besläktad med den liberalteologiska men som framträder i en annan kontext, är den som uppträdde i frikyrkorna. Medan man i Svenska kyrkan betonade Kristi gudomlighet, lades i frikyrkorna en större betoning på hans mänsklighet. En distanserad Kristus trädde tillbaka för en mildare och mer humaniserad.⁴³

Detta drag hade också en slags motsvarighet i den socialistiska rörelsen. Vid sidan av bilden av Jesus som den store agitatorn och revolutionären, identifierades Jesus också med de fattiga och nödställda. "Christus" gjorde sig till "proletärens jemnlige", menade Götrek.⁴⁴ Inte minst i samband med julen lyftes detta drag fram – och gärna i diktens form. Jesus var den som hade "en broders sinne" och helst "var fattigdomens gäst", skrev Arthur Mörk 1850,⁴⁵ och i en dikt från 1909 beskrev Johannes Sköld Jesus som en "trälason", en "fosterson av en judisk proletär" vid vars vaggas endast "en moders darrande hand" blev utsträckt.⁴⁶

Föreställningen om Jesus som fattig och utstött fick en moraliserande tillämpning på hur man i samtiden borde förhålla sig till dem som var utstötta ur samhällets gemenskap. I en text om den påstått hårdhjärtade borgaren som i julnatten inte öppnade dörren för den frystande tiggaren, skriver Alvar

42. Bengt Holmberg, *Människa och mer: Jesus i forskningens ljus* (Lund 2001) s. 165–167.

43. Inger Selander, *O hur saligt att få vandra: motiv och symboler i den frikyrkliga sången* (Stockholm 1980) s. 152f., 181f. Exempel ges här främst från den frikyrkliga sången, men denna relateras också till kristen konst och andaktslitteratur – alla tämligen centrala uttryck för religiös fromhet.

44. Götrek (1850) s. 3.

45. Arthur Mörk, "Den fattiges och den rikes jul", *Folkets röst* 28/12 1850.

46. Johannes Sköld, "Människones son", *Stormklockan* 48 (1909).

Stål 1911 att sådan "var din människokärlek i den natt, då du åkallade minnet av Människosonens födelse".⁴⁷ På liknande vis skrev en viss Isidor K. 1887:

Först när du går att offervillig tjäna
den, som bland dina bröder ringast är,
och när din syster, gatans Magdalena,
du bästa parten av din bön beskär,
först då den ädle Nazarenens minne,
du firar med en kristens håg och sinne.⁴⁸

Med hjälp av bilden av Jesus kritiserades således vad man uppfattade som den sociala dubbelmoralen hos kyrkans och kapitalismens företrädare.

I kamp för Guds rike på jorden

"Vi socialister vilja visa folket, att det har i sin egen hand att kunna skapa åt sig här på jorden en tillvaro, lyckligare och framför allt säkrare än prästernas himmel", framhöll den senare socialdemokratiska ledaren Hjalmar Branting i ett tal 1886.⁴⁹ Branting hade en starkt religionskritisk profil, men uppfattningen han uttryckte i citatet låg samtidigt helt i linje med den positiva tolkning av den, som man såg det, ursprungliga kristendomen, en tolkning som ofta förekom i den socialistiska rörelsen.

Redan hos Götrek – som i forskningen beskrivits som kristet from men "frisinnad och mot statskyrkans dogmer kritisk"⁵⁰ – fanns det en mycket stark polemik mot en kristendomssyn som inriktade sig på en lyckligare tillvaro i det hinsides. Vad Jesus velat göra var, enligt Götrek, att "inrätta ett Guds rike på jorden". Bland senare "Evangelii budbärare" hade emellertid tron på ett sådant rike förlorats, och sökte de ett Guds rike så "söka de det ofvan molnen". Föreställningen om att Guds rike skulle finnas i himlen hade därmed, som Götrek såg det, både blivit ett effektivt redskap för att hålla de förtryckta klasserna nere och en bekväm ursäkt för de besuttna att inte "behöfva gå igenom den trånga" port som bara den kunde passera som var beredd att skiljas från den skrymmande "syndabördan" av privat materiell rikedom.⁵¹

47. Alvar Stål, "Jul", *Stormklockan* 51 (1911).

48. Isidor K., "För juldagen", *Folkets röst: radikal folktidning för vstra Sverige* 18 (1887).

49. Zeth Höglund (red.), *Hjalmar Branting, tal och skrifter: 1.: socialistisk samhällssyn* (Stockholm 1926) s. 107.

50. Gamby (1978) s. 236.

51. Götrek (1850) s. 4–7. Götrek anspelar här på Jesu uppmaning att "gå in genom den trånga porten", Matt. 7:13–14.

Guds rike skulle bygga på "ett på principer grundadt uppoffrande af allt åt det allmänna". Detta skulle dock inte genomföras genom revolution eller våld, utan genom frivillighet. Samtidigt som Götrek framhöll de "medborgares blod" som krävts i vad han såg som kampen för frihet i Europa, tänkte han sig att kommunismen skulle införas genom en slags, utifrån en biblisk referensram tolkad, omvändelse från "egenkärlek" och "egennyttan" till vad han uppfattade som kristen "broderskärlek".⁵²

Om den, som det framhållits, kristet "fromme" Götrek, förutom Gudsriket på jorden även räknade med ett Guds rike i himmeln är oklart. I de skrifter där han talar om kristendom och kommunism lägger han helt betoningen på det jordiska i polemik mot de kristna som betonade motsatsen.

Föreställningen att Jesus ville grunda ett Guds rike på jorden fanns inte bara hos socialister utan var också signifikativ för den dåtida liberalteologin. Om Nils Ignell – som har kallats Sveriges förste liberalteolog och som, utan att dela dess politiska syn, hade kontakt med kretsen kring Götrek – har det konstaterats att "accenten" i hans "teologiska system" inte låg på det "religiösa", utan på "den immanenta gudsrikestanken".⁵³ En liberalteolog med stort inflytande på svensk teologi kring sekelskiftet 1900 var den tyske protestanten Albrecht Ritschl. Han tolkade Gudsriket i sedliga och moraliska kategorier och ansåg det bli realiserat redan på jorden när människor stod i en kärleksfull gemenskap med varandra.⁵⁴

Precis som när det gäller bilden av Jesus och den påstådda diskrepansen mellan den ursprungliga kristendomen och kyrkans lära, finns alltså också här tydliga beröringspunkter mellan socialisternas kristendomsuppfattning och de idéer som allmänt rörde sig i den dåtida teologiska diskussionen. Utgångspunkten var att riket skulle grundas på jorden. Det som skilde den socialistiska synen från de liberalteologiska idéerna i allmänhet var att man identifierade riket Jesus ville grunda med genomgripande förändringar i själva samhällsstrukturen och med socialism och kommunism.

Även om begreppet Guds rike inte var vanligt förekommande inom den socialistiska rörelsen efter Götreks tid framställdes den samhällsordning som socialisterna strävade efter som målet för och fulländningen av en genom hela historien pågående kamp för mänsklighetens frigörelse. "Arbetarnas fri-

52. Götrek (1850) s. 4, 6, 9, 12.

53. Rodhe (1935) s. 24f.

54. Eva Stohlander Axelsson, *Ett brännglas för tidens strålar: striden om Torgny Segerstedts docentur 1903* (Lund 2001) s. 43.

görelse" ur sitt "tusenåriga förtryck" sågs härvidlag som liktydigt med "hela mensklighetens frigörelse och förädling".⁵⁵ Tillståndet när den nya samhällsordningen genomförts kunde i socialistisk tradition, till exempel hos Karl Marx, beskrivas på ett sätt som låg mycket nära föreställningen om ett Guds rike på jorden: i det "kommunistiska samhället" skulle statens reglering av produktionen skapa en långtgående frihet åt individen där denne kunde "göra det ena i dag, det andra i morgon, jaga på morgonen, fiska på eftermiddagen, sköta kreatur på kvällen och kritisera efter kvällsmaten, allt efter vad jag vill".⁵⁶

I denna "höga reformatoriska uppgift"⁵⁷ att skapa en ny samhällsordning uppfattades Jesus som en föregångare. De redan berörda föreställningarna om Jesus som revolutionär och agitator hängde nära samman med detta. Jesu ambition om en ny samhällsordning sattes in i ett kamp- och konfliktperspektiv som uppfattades som en röd tråd genom hela historien. Jesus kunde här, tillsammans med Johannes döparen, Martin Luther och andra, ses som en i raden av människor som vid olika tidpunkter i historien kämpat för "sanning, rättvisa och fred" mot den, som det uppfattades, med förtryckarsamhället lierade religionen.⁵⁸ Hos Götrek var det, som vi har sett, broderlighet och individualism som ställdes mot varandra som de ständiga motpolerna i historien. Parollen "Frihet, Jemlikhet, Broderskap" – som *Social-demokraten* lyfte fram på sin förstasida – var enligt samma tidning den inskrift som Jesus burit på sin egen fana. Jesu "morallära" och hans "eviga tankar om mildhet och rättfärdighet, om afskaffandet af den stora rikedom å ena sidan och den djupa fattigdomen å den andra, om afskaffandet af krig och våld o.s.v." hade inte dött. Hans grundläggande idéer hade nu "antagit fasta, vetenskapliga och utförbara former i *socialismen*".⁵⁹

Samtidigt som socialismen i egenskap av samhällsförbättringsprojekt var oförenlig med en teologi som fokuserade på det hinsides, hade den alltså en tydlig idémässig anknytning till den liberalteologiska grundidén om det Guds rike som Jesus ville skapa på jorden. Utifrån samma grundidé kunde socialisterna identifiera Jesu strävanden med de egna målen och tolka hans vision av

55. "Arbetarefrågan", *Social-demokraten* 25/9 1885.

56. Sven-Eric Liedman (red.), *Människans frigörelse: ett urval ur Karl Marx skrifter av Sven-Eric Liedman* (Lund 1971) s. 138.

57. "Arbetarefrågan", *Social-demokraten* 25/9 1885.

58. "I huggormars afföda", *Folkets röst: radikal folktidning för vstra Sverige* 28 (1888).

59. "Det är jul", *Social-demokraten* 7 (1885). Samma uppfattning kommer också till uttryck i artikeln "Jul", *Folkviljan* 30 (1882).

Gudsriket på ett sätt som låg i linje med den vision Branting uttryckte om en "lyckligare" tillvaro på jorden, en tillvaro som "folket" hade "i sin egen hand att kunna skapa".⁶⁰

Socialismen – alternativ till kristendomen eller alternativ kristendom?

Inledningsvis ställdes frågan hur det kunde komma sig att svensk socialdemokrati på 1900-talet kunde uppfatta det som så oproblematiskt att få de nya idéerna om demokrati och modernitet att gå ihop med vad de uppfattade som luthersk kristendom. En idéhistoriskt betydelsefull faktor för att förstå detta är den kristendomstolkning som kom till uttryck inom den tidiga svenska socialismen från 1800-talets mitt och framåt. Snarare än att lansera ett alternativ till kristendomen sade sig de första socialisterna i Sverige vilja återupprätta vad de såg som den sanna och ursprungliga kristendomen – i motsats till den degenererade kristendom som de menade sig möta framför allt i Svenska kyrkan. Även om de inte på samma dominerande sätt som Per Götrek och kretsen kring honom anknöt till en kristen referensram uttryckte, på ett återkommande sätt, hans socialistiska efterträdare i Sverige en liknande grundinställning under hela perioden fram till omkring 1910. Som några av exemplen visat, handlade det inte enbart om retorik och strategier, utan socialisternas idéer om kristendomen var också grundade i uppfattningar om hur det verkligen hade förhållit sig historiskt – med de första kristnas gemenskap, med vem Jesus egentligen hade varit och vilka ambitioner han hade haft. Det finns här tydliga anknytningspunkter både till den dåtida bibelforskningen, till liberalteologin och delvis till väckelsekristendomen. I förhållande till bibelforskningen tillhandahöll de socialistiska aktörerna en populariserad version av hur det antogs ha förhållit sig historiskt. I relation till liberalteologi och väckelsefromhet erbjöd socialismen en alternativ kristendomstolkning.

När det lutherska enhetssamhället löstes upp i Sverige uppstod en mängd olika tolkningar av kristendomen, och idéer som på olika sätt anknöt till kristendomen fördes vidare på många olika vägar. En av dessa vägar där kristna idéer fördes vidare och blev föremål för nytolkning var den socialistiska rörelsen. I den konkurrens som uppstod mellan olika kristendomstolkningar framträdde den socialistiska rörelsen som en aktör bland många andra med bestämda anspråk på att tillhandahålla den rätta tolkningen av det kristna

60. Höglund (1926) s. 107.

budskapet. Att den svenska socialismen påverkades av idéer som inte hade någon direkt koppling till kristendomen, som den kontinentala marxismen, ändrar inte denna slutsats, eftersom dessa idéer av de svenska socialisterna uppfattades ligga i linje med kristendomens ursprungliga intentioner.

Det finns en del frågor som inte närmare har berörts inom ramen för denna undersökning. Den ibland mycket starka religionskritik som fanns inom den socialistiska rörelsen har till exempel endast blivit antydd. Men eftersom den sanna kristendomen i socialisternas ögon var av social och politisk, snarare än religiös, karaktär, måste man skilja mellan deras kristendomssyn och deras religionskritik. Med tanke på att kristendomen normalt uppfattas som en religion är detta ett ovant sätt att tänka på. Inte desto mindre är det nödvändigt om man vill förstå hur socialisterna positivt tolkade kristendomen. En utförligare studie, där en mer ingående analys av den socialistiska religionskritiken sätts i relation till socialisternas positiva värdering av vad de såg som denna sanna kristendomen, skulle dock kunna bidra med fördjupade perspektiv på de frågor som behandlats här.

En annan viktig fråga, som det skulle fordras ytterligare studier för att kunna ge ett entydigt svar på, handlar om vilken tyngd kristendomstolkningen hade i den tidiga svenska socialismens ideologi som helhet. Utgjorde den ett centralt ideologiskt element när man formade sina politiska principer? Eller tjänade den mer som en bekräftelse på politiska principer som i första hand motiverades utifrån andra grunder än de kristna? En hypotes utifrån det material jag studerat är att det skedde en förändring i detta avseende under tidsperioden från mitten av 1800-talet till 1910. I början av perioden, hos Götrek och kretsen kring honom, spelade kristendomstolkningen en synnerligen framträdande roll i argumentationen för de socialistiska idéerna, och den kan därvid betraktas som ett centralt ideologiskt element. För senare ideologer som Ernst Wigforss och Zeth Höglund – som sinsemellan gav uttryck för olika bedömningar av kristendomens förhållande socialismen – var det däremot det marxistiska perspektivet som dominerade. Kristendomstolkningen spelade hos dem mer av en bekräftande roll och syftade till att visa på förenligheten mellan kristendom och socialism. En utförligare studie – som också skulle innefatta protokoll, brev och programskrifter – skulle behövas för att få ett mera ordentligt svar på vilken tyngd kristendomstolkningen hade när det gäller forandet och legitimerandet av de politiska principerna i stort.

Under alla förhållanden tillhandahöll och lanserade de tidiga svenska socialisterna en alternativ *tolkning av* kristendomen, snarare än ett *alternativ*

till densamma. Närmare bestämt kan den kristendomstolkning de lanserade ses som en sekulär variant av den religiösa kristendomen. Som tidigare forskning har framhållit kan man också se paralleller mellan socialistiska myter och religiösa myter, socialistiska agitatorer och väckelsepredikanter, socialistiska möten och gudstjänster.⁶¹ Denna sekulära variant av luthersk kristendom förutsatte ingen tro på Gud, förlade riket Jesus förkunnade till jorden och kunde därför vara lika förenlig med en ateistisk övertygelse som en religiös.

När det gäller bakgrunden till den nordiska välfärdstaten, som i hög grad byggdes upp i socialdemokratisk regi, har betydelsen av det lutherska arvet med dess förhållandevis demokratiska traditioner och förmåga att skapa samhällelig homogenitet lyfts fram i forskningen.⁶² Det har då närmast handlat om hur socialdemokratin präglades av en nedärvd mentalitet och byggde vidare på sociala strukturer som kan kopplas till den lutherskt kristna traditionen. I det här sammanhanget har fokus i stället riktats mot själva idéinnehållet; mot hur idéer hämtade ur en lutherskt kristen kontext transformerades inom ramen för den socialistiska rörelsen och hur den kristna traditionen identifierades med den nya rörelsens målsättningar.

Med tanke på hur starkt de tidiga svenska socialisterna identifierade sin egen ideologi med den sanna kristendomen är det inte svårt att förstå varför socialdemokrater under andra hälften av 1900-talet fann det så problemfritt att koppla samman demokrati och modernitet med luthersk kristendom: man byggde på en tradition av socialistisk kristendomstolkning som gick tillbaka ända till Götreks tid.

61. Johannesson (1993); Hirdman (1990).

62. Hettne, Sörlin & Østergård (red.) (2006) s. 223–225, 229–230.

“A new word for an old thing” – the Interpretation of Christianity in the Early Swedish Socialist Movement

Based on a study of Swedish socialist newspapers from the period 1850 to 1910, this study analyzes the way early socialists interpreted Christianity. The socialists tried to establish an alternative understanding of the true meaning of Christianity to the one promoted by the Lutheran state church. Rather than rejecting the Christian message, the socialists reinterpreted Christianity to accord with their own political aims. In contrast to the official Church, the socialists understood the message of Jesus and the early Christians as a political and social rather than a religious message. In their polemics against the Church, and in their views that Jesus was a reformer who tried to establish a “kingdom of God” on this earth, the early socialists were inspired by contemporary liberal theologians and biblical scholars.

Keywords: Sweden, 19th century, Christianity, socialism, political history, history of ideas.